

ÖREBRO MISSIONSSKOLA
Örebro Teologiska Högskola

Kristen anarkism

- perifer företeelse eller relevant väg?

Anton Lundqvist

AA2552 Självständigt arbete på C-nivå
Vårterminen 2010
Handledare: Mikael Hallenius

Abstract

This essay tries to examine the phenomenon called *Christian anarchy* and the relationship between Christianity and anarchism. This is done by first making a quick overview of the secular political movement known as anarchism, and then by a closer study of two books on the subject of Christian anarchy by authors Jacques Ellul and Vernard Eller.

After a presentation of the main thoughts and arguments presented by the authors follows a discussion whether Christian anarchy is relevant, and what consequences might follow if the church would acknowledge this stand towards government and politics.

The conclusion is that Christian anarchy has a great relevance to the Christian church today. Mainly by stressing non-violence, the rejection of political power and the crucial difference between the governments of the world and the Kingdom of God.

Innehåll

Abstract.....	2
Innehåll.....	3
Inledning.....	5
Syfte.....	5
Frågeställning.....	5
Metod och material.....	5
Disposition.....	6
Bakgrund.....	7
Anarkismens historia och lära.....	7
Begreppet anarki.....	7
Individens frihet och potential.....	8
Stat och samhällsuppbyggnad.....	8
Of all the things which interfere with the free activity of the individual, which reduce liberty and compel us to act in ways different from those we would choose, the most powerful and pervasive is the state.	8
Våld och pacifism.....	10
Anarkism och religion.....	11
Jacques Ellul - Anarchy and Christianity.....	12
Om författaren.....	12
Anarki och anarkism.....	13
En anarkistisk läsning av Bibeln.....	14
Nya Testamentet.....	15
Sammanfattning.....	19
Vernard Eller – Christian Anarchy.....	19
Om författaren.....	19
Exempel ur Bibeln.....	21
Teologi och politik.....	23
Fredsteologi och fredspolitik.....	24
Kristnas roll i världens politik.....	25
Civil olydnad.....	26
Frågan om skattebetalande.....	26
Civil olydnad som ett alternativ för kristna?.....	27
Sammanfattning.....	28

<u>Diskussion.....</u>	<u>29</u>
<u>Vad innebär Elluls och Eilers kristna anarkism?.....</u>	<u>29</u>
<u>De kristnas förhållande till den politiska makten.....</u>	<u>29</u>
<u>Icke-våldets nödvändighet.....</u>	<u>30</u>
<u>Bibelbruk.....</u>	<u>30</u>
<u>Är kristen anarkism relevant för kyrkan?.....</u>	<u>31</u>
<u>Slutsats.....</u>	<u>32</u>
<u>Bibliografi.....</u>	<u>33</u>
<u>I uppsatsen.....</u>	<u>33</u>
<u>Tryckta källor.....</u>	<u>33</u>
<u>Webbplatser.....</u>	<u>33</u>
<u>För vidare läsning.....</u>	<u>33</u>
<u>Tryckta källor.....</u>	<u>33</u>
<u>Webbplatser.....</u>	<u>33</u>

Inledning

Hur bör den kristna församlingen (och enskilda kristna) förhålla sig till politik, stat och makt? Genom historien har frågan besvarats olika av olika grupperingar, där den kanske tydligaste kontrasten står att finna mellan å ena sidan en konstantinsk legering av kyrka-stat och å andra sidan de från all politisk makt avståndstagande anabaptistiska grupperna. Också idag finns flera olika sätt att se på relationen mellan kyrkan och den rådande världsliga överheten, men oavsett partifärg vågar jag påstå att majoriteten av Sveriges kristna ändå ser partipolitisk aktivitet och deltagande i politiska val som en god väg för kristet inflytande i samhället.¹ I den föreliggande uppsatsen ämnar jag presentera ett alternativ till denna föreställning, en annan hållning som är kritisk till att kristna begagnar sig av partipolitik för att föra ut sina kristna värderingar och argumenterar för ett tydligt åtskiljande av partipolitik och teologi. Denna hållning kommer att presenteras som kristen anarkism.

Syfte

Jag tror det är av stor vikt att kyrkan problematiserar och analyserar sin egen inställning till politiken på nytt, och tillåter sig att ifrågasätta rådande förhållningssätt. I denna process hoppas jag att denna uppsats kan få ge ett bidrag, och kan visa på idéer som rör sig något utanför de gängse ramarna. Syftet med denna uppsats är att lyfta fram två olika förespråkare av en mer anarkistisk kristendom, se hur de argumenterar och slutligen diskutera deras påståenden och slutsatser utifrån nedanstående frågor.

Frågeställning

1. Vad innebär begreppet kristen anarkism utifrån Jacques Ellul respektive Vernard Eller, och vad får det för konsekvenser?
2. Är kristen anarkism ett relevant förhållningssätt för den kristna kyrkan idag?

Metod och material

Nedanstående uppsats huvuddel utgörs av ett litteraturstudium där jag genom en närläsning av Jacques Elluls *Anarchy and Christianity* respektive Vernard Ellers *Christian Anarchy* ämnar analysera hur de presenterar relationen mellan kristen tro och anarkism, respektive hur de definierar begreppet kristen anarkism. Valet av litteratur har skett utifrån att de båda författarna explicit behandlar kristen tro och anarkism, vilket är tämligen ovanligt även om liknande tankar tas upp av andra författare.² Vidare står de båda, liksom jag själv, i en protestantisk tradition och refererar i viss mån till varandra vilket gör att det finns en tydlig koppling dem emellan.

Metodologiskt har jag inspirerats av det tillvägagångssätt som Roland Spjuth presenterar i inledningen av sin avhandling, där han liksom i denna uppsats tolkar två olika författares texter om ett givet ämne för att sedan jämföra dessa och landa i en egenformulerad position.³ Värt att notera

---

¹ Ett aktuellt exempel våren 2010 är den kristna dagstidningen Dagens satsning inför riksdagsvalet med en speciell politisk avdelning på sin webbplats. Se <http://www.dagen.se/special/val2010> (20/4 2010)

² Se exempelvis Claiborne, Shane & Chris Haw (2008). *Jesus for President*. Grand Rapids: Zondervan; Boyd, Gregory A. (2006). *The Myth of a Christian Nation*. Grand Rapids: Zondervan samt Bartley, Jonathan (2006). *Faith and Politics After Christendom : The Church as a Movement for Anarchy*. Milton Keynes: Authentic Media

³ Spjuth 1995:8-12

är att jag vid behandlingen av de två böckerna har gått något olika tillväga, främst motiverat utifrån det faktum att de skiljer sig en del i både omfång (105 respektive 267 sidor) och upplägg. I Elluls fall har jag i stort sett följt hans eget upplägg och rubriker, då boken är tämligen kortfattad och väl strukturerad. Vad gäller Eller har jag istället sökt samla material utifrån vissa egna rubriker, som endast till viss del följer författarens eget upplägg. Detta för att underlätta analysen då vissa teman återkommer på flera olika platser i *Christian Anarchy*.

Till sist ställer jag det analyserade materialet mot den sekulära anarkismen, som presenteras i bakgrundskapitlet nedan, och de olika författarna mot varandra i de avseenden då de skiljer sig åt.

Disposition

Efter ett inledande bakgrundskapitel som utgörs av en översiktlig presentation av anarkismen följer först en analys av Jacques Elluls *Anarchy and Christianity* och sedan av Vernard Ellers *Christian Anarchy*. Därefter tar diskussionskapitlet vid där jag behandlar det analyserade materialet och ställer det mot anarkismen som politisk ideologi samt söker se om och i så fall hur kristen anarkism är relevant för kyrkan idag.

Bakgrund

Anarkismens historia och lära

I följande avsnitt ämnar jag söka reda ut vad som ligger i begreppet anarki/anarkism/anarkist samt lyfta några av de grundläggande idéer som anarkismen står för och hur anarkismen förhåller sig till individ, stat, våld och religion. Det sistnämnda blir så en naturlig övergång till denna uppsats huvudärende, vilket består i att försöka redogöra för vad en kristen anarkism innebär hos Jacques Ellul respektive Vernard Eller.

Begreppet anarki

Begreppen anarki och anarkist används i dagligt tal oftast som beteckning för kaos och om människor som inte respekterar rådande samhällsordning eller lagstiftning. Likaså gör många en koppling till våld och bråk med polismakten samt förstörelse och stenkastning, vilket förvisso förekommer hos en del som utger sig för att vara anarkister, men som inte direkt ger hela bilden för anarkismen som politisk ideologi. Anarkismen är tämligen svårdefinierad då det inte förekommer några givna gemensamma skrifter och då dess olika företrädare inte sällan spretar i sina uppfattningar om olika centrala frågor. Vidare finns i själva anarkismen en inbyggd kritik mot färdiga dogmer och idéstrukturer som massorna uppmanas inrätta sig under, då sådana krav inskränker individens frihet och misskrediterar en enskildes bedömningsförmåga. Klart är i alla fall att begreppet anarki härstammar från grekiskans *an-arche* (ἀν-ἀρχή), som kan översättas med "utan härskare", och att det i politiska sammanhang för första gången dök upp under franska revolutionen (som en negativ anklagelse).⁴ Den som först kom att använda begreppet i positiv betydelse, och som definition av sin egna politiska ståndpunkt, var den franske filosofen Pierre-Joseph Proudhon i sin bok *Vad är egendom* som gavs ut 1840 (där titelns fråga besvaras med "egendom är stöld").⁵ Enligt författaren George Woodcock var anarki för Proudhon inte liktydigt med kaos utan snarare tvärtom: först vid avskaffandet av regering och överhet kunde ordning inrättas och ett gott samhälle ta form.⁶ Begreppet kom dock inte i mer allmänt bruk förrän omkring 1870, och då i koppling till de läror som den ryske tänkaren Michail Bakunin spred.⁷ Anarki och anarkism har sedan dess begagnats av och om olika tänkare som exempelvis Pjotr Kropotkin, Leo Tolstoj och John Zerzan, men exakt vad man lägger i begreppen varierar som konstaterat ovan mellan de olika sammanhangen.

Anarkismen har sina rötter i socialismen (och kan ses som en version av socialism), och står vissa olikheter till trots denna ideologi nära. Författaren Daniel Guérin menar i sin bok *Anarkismen* att:

En anarkist är i första hand en socialist som syftar till att avskaffa människans utsugning av människan. Anarkismen är ingenting annat än en riktning inom det socialistiska tänkandet. En riktning som betonar *frihetens betydelse* och nödvändigheten av *att avskaffa staten*. Enligt Adolf Fischer, en av Chicagomartyrerna, är "varje anarkist socialist, men varje socialist inte nödvändigtvis anarkist."⁸

---

⁴ Woodcock 1993:8

⁵ Guérin 1978:10

⁶ Woodcock 1993:10

⁷ NE 1989:323

⁸ Guérin 1978:11f, min kursivering

Betoningen på den individuella friheten och statens avskaffande utgör något av huvuddelar i den anarkistiska idétraditionen och kommer redogöras för lite närmare här nedan.

Olika varianter, eller förgreningar, inom anarkismen är exempelvis anarkafeminism (som lyfter feministiska perspektiv), pacifistisk anarkism (anarkopacifism) samt anarkosyndikalism (som håller fackföreningen högt och verkar utifrån ett tydligt arbetarperspektiv).

Individens frihet och potential

Gemensamt för de olika anarkistiska strömningarna är en tämligen positiv människosyn, vilket bland annat innebär att människan av naturen är en samhällsvarelse som anses vara kapabel att skapa ett gott samhälle utan att någon överhet tvingar henne till detta. Således finns i det anarkistiska tankestoffet en kritik mot exempelvis kommunismen och socialismen som, trots att de i många frågor ligger nära anarkismen (exempelvis i kritiken mot klassamhället och det privata ägandet), beskylls för att leda människan fel då de betonar behovet av en kontrollerande och centraliserad statsmakt. Hos Max Stirner kan man finna exempel på den anarkistiska betoningen av individens frihet, då han bland annat skriver att "[d]et finns ingen annan domare än jag själv som kan bestämma om jag har rätt eller inte" och "[m]å var och en av eder bli ett allsmäktigt jag."⁹ Dock bör man notera att detta upphöjande av individen inte samtidigt innebär en kritik av det kollektiva eller den samhälleliga gemenskapen, snarare är Stirners sätt att uttrycka sig en kritik mot den överhet som menar sig ha rätt att bestämma om individens handlande är "rätt" eller "fel". Men det kollektiva får precis som en stat aldrig inskränka på individens frihet, som hela tiden är det primära målet. Först när individen tillåts vara fri kan en fri gemenskap byggas; ett samhälle fritt från tvång inrättas. Den i människan inneboende förmågan till god moral och rätta beslut kommer i full funktion först då hon befriats från de rådande, tvingande systemen. Överlag finns från anarkistiskt håll en stark skepsis mot den strikta organisationen som företeelse, inklusive alla former av partier då de, enligt Proudhon, "utan undantag är varianter av absolutismen, i den mån de strävar efter makt."¹⁰ Målet för anarkismen är inte ett övertagande av statsmakten, utan dess alltmer minskade inflytande över individen och slutliga upphörande.

Stat och samhällsuppbyggnad

Of all the things which interfere with the free activity of the individual, which reduce liberty and compel us to act in ways different from those we would choose, the most powerful and pervasive is the state.¹¹

Häri ligger anarkismens främsta kritik mot staten: att den oavsett politisk färg alltid verkar begränsande mot individen och kuvar invånarna genom lagar, rättssystem och tillhörande polisväsende som ser till att lagarna följs. Men det är skillnad på stat och stat, då demokratin anses utgöra det bästa av de system som idag praktiseras (helst då i form av direktdemokrati där folket och inte folkvalda representanter bestämmer). Dock lyfter Woodcock ett varningens finger gentemot de som vill hävda att anarkismen är en form av demokrati, då "[d]emokratin förfäktar folkets, anarkismen personens suveränitet" vilket innebär att "anarkisterna automatiskt förnekar många av

---

⁹ Guérin 1978:26

¹⁰ Citerad i Woodcock 1993:15

¹¹ Eatwell & Wright (red.) 1999:133

demokratins former och ståndpunkter.”¹² Här bör man notera att Woodcocks synpunkt inte kan ses som representativ för hela det anarkistiska spektrumet, då andra röster i det närmaste använder anarkism som synonym för direktdemokrati.

Synen på deltagande i politiska val genom röstning varierar, där en del väljer att rösta och andra avstår. De som är kritiska mot att rösta anser att det inte per definition bidrar till något gott, snarare tvärtom, då man genom att rösta avsäger sig sin förmåga till självstyre och överlåter sin frihet till någon annan.¹³ Proudhon, som själv åtminstone i teorin var kritisk mot den demokratiska omröstningen menade att "[a]llmän rösträtt är kontrarevolution.”¹⁴ Vidare menar de som står i en anarkistisk-pacifistisk fåra att den som aktivt deltar i tillsättandet av regering (genom att rösta) också gör sig medskyldig till det våld som staten utför i form av polisväsende och militär. Dessutom hävdar andra att även en demokratiskt tillsatt överhet är ett uttryck för minoritetens styre över majoriteten, de någras bestämmanderätt över de andras frihet, och det är mot ovanstående resonemang kring individens frihet något väldigt negativt. Leo Tolstoj uttrycker, men en nick åt den gyllene regeln, saken så:

To possess power and to do violence are synonymous terms; to do violence means doing something to which the victim of violence objects, and which the aggressor would resent were it directed against himself. Therefore the possession of power really means doing unto others what we should not like if it were done to ourselves – that is, harm.¹⁵

Då Tolstoj här kritiserar själva regerandet som aktivitet ser man ett tydligt exempel på det avsägande av makt över andra som anarkismen står för, och som konstaterat ovan ingår i det ett avståndstagande från all form av partipolitik och strävan efter att ingå i någon form av regering. Här skönjer man återigen en viktig skillnad mellan anarkismen och kommunismen, då det i de senares tal om revolution och störtande av statsmakten ingick ett upprättande av en ny överhet (proletariatets diktatur) som ett förstadium för ett klass- och regeringslöst samhälle, menar de förra att revolutionen måste leda till statsmaktens omedelbara försvinnande.¹⁶

Så långt anarkismens kritik av statsmakten och rådande samhällsstrukturer. Nästa steg i denna kortfattade översikt av anarkismen är att nämna något om hur ett exempel på ett anarkistiskt samhälle skulle kunna se ut.¹⁷ En viktig och grundläggande princip för en anarkistisk samhällskonstruktion är individens frihet och självständighet gentemot stat och överhet: samhället får inte innefatta någon form av förtryck eller hierarkisk maktstruktur. Således blir konsekvensen ett samhälle byggt på frivillighet och solidaritet med medmänniskan, med stor tilltro till mänsklighetens av naturen inneboende godhet. Denna godhet och moraliska förmåga kommer i full blom först då människan befriats från den förtryckande överheten och de rådande, tvingande systemen. Alltså byggs det fria, goda samhället först då människan är fri från de hierarkiska strukturerna och

¹² Woodcock 1993:28

¹³ Eatwell & Wright (red.) 1999:134

¹⁴ Citerad i Guérin 1978:16

¹⁵ Tolstoj 2009:214

¹⁶ Eatwell & Wright (red.) 1999:134f

¹⁷ Då de olika anarkistiska inriktningarna har olika syn på hur/om ett anarkistiskt samhälle bör upprättas, är det viktigt att notera att jag här redovisar det klassiska anarkistiska synsättet (Proudhon, Kropotkin, filosofen William Godwin m.fl.), utifrån Jeremy Jennings i Eatwell & Wright (red.):1999, ss 138-139 samt Woodcock:1993, ss 16ff

statsmakten störtad. Mot den bakgrunden är det inte svårt att förstå den anarkistiska skepsis mot centralisering och nationsbildningar, då sådana representerar det rådande förtryckande systemet och för makten från massan till ett fåtal. Det bättre alternativet förklaras här av anarkisten och författaren Alexander Berkman:

Politically decentralisation means freedom: industrially, material independence: socially, it implies security and well-being for the small communities: individually it results in manhood and liberty.¹⁸

De mindre, frivilligt samarbetande gemenskaperna ersätter de större institutionerna och bidrar så till hierarkiernas upplösning och tvångets avskaffning. Likaså ser man det som en naturlig del i ett anarkistiskt samhälle att även arbetet bygger på en frivillighet, och att pengar förlorar sitt värde då privat ägande upphör. Denna vision av ett samhälle organiserat med största respekt för individens frihet, tilltro till den inneboende moralen samt inrättad i avsaknad av statsmakt kan förstås avfärdas som orimlig utopi och en väl naiv människosyn. Men det finns hos de olika tänkarna en självmedvetenhet om de problem som en dylik samhällsorganisation medför, och idag finns exempel på mindre grupperingar vars livsföring och system starkt påminner om den ovan uppmålade visionen.¹⁹

Våld och pacifism

Liksom synen på hur ett anarkistiskt samhälle bör ta form varierar mellan de olika förgreningarna inom anarkismen så finns det också flera olika uppfattningar om våldsutövning och pacifism. Generellt kan man dock finna att anarkopacifisterna (och, som kommer redogöras för längre fram, också de kristna anarkisterna) skiljer sig från de övriga. Då de förra bestämt avvisar all form av våldsutövning är de senare mer selektiva och avfärdar förvisso krig, militärt och polisiärt våld men accepterar våldsutövning i revolutionärt syfte. Eftersom stat eller annan myndighet medelst våld eller hot om våld påtvingar sina lagar och idéer på invånarna rättfärdigar man våld då det drabbar dessa förtryckare och uppbärare av det rådande och (i anarkistens ögon) felaktiga system. Dock inte sagt att alla anarkister som inte per definition utger sig för att vara anarkopacifister skulle vara aktiva våldsförespråkare eller våldsutövare gentemot polis och överhet. Våldet är för anarkisten inte heller ett självändamål, vilket den mediala bilden ofta framställer, utan blott ett medel för att uppnå förändringar i samhället; ett nödvändigt verktyg i revolutionen mot rådande ordningar.

Historiska exempel på anarkistiska våldsaktioner finns att hämta i exempelvis Spanien där man bland annat låg bakom ett mordförsök på den dåvarande kungen, mord på affärsinnehavare och en rad bombdåd (vid ett tillfälle dödades tjugo personer då en bomb exploderade på en teater).²⁰ Anarkisterna var också en framträdande grupp under inbördeskriget (1936-39), då de stred mot regeringen för att söka störta denna och inrätta ett annat samhälle.²¹ Även i Frankrike utfördes mord

---

¹⁸ Citerad i Eatwell & Wright (red.) 1999:138

¹⁹ Ett idag existerande exempel på ett samhälle där arbete sker utan lön och där privat ägande inte existerar är Church Communities International, en kristen rörelse vars kommuniteter finns i England, USA, Tyskland och Australien. Dessa är förvisso inte uttalade anarkister, men tangerar likväl den anarkistiska tanken om hur samhället bör fungera vilket kan bero på att Eberhard Arnold, en av rörelsens pionjärer, delvis var inspirerad av anarkism och socialism. Se <http://www.churchcommunities.org/>

²⁰ Woodcock 1993:298ff

²¹ Woodcock 1993:316ff

och sprängningar gentemot statstjänstemän och borgare i slutet på 1800-talet, och i Ryssland blev i början av 1900-talet en gren av den anarkistiska rörelsen (individualisterna) i princip synonym med terrorism.²² Idag kan man ofta se anarkismens mer våldsamma sida ta sig uttryck i demonstrationer där stenkastning och annat våld praktiseras, riktat mot exempelvis polisen (representanter för staten) och butiker (representanter för kapitalismen).

Den strikt pacifistiska anarkismens tidigaste och kanske främste företrädare är en ryske författaren Leo Tolstoj, som trots att han själv inte kallade sig anarkist (då han ansåg begreppet alltför sammanknippt med våld) ändå kommit att räknas in i den fåran.²³ En viktig kritik mot våldsutövning hos anarkopacifisterna är att våldet i sig utgör en form av makt, och således verkar kontraproduktivt för anarkismen. Man förespråkar istället icke-våldsaktioner så som fredliga strejker för att verka förändring.

Anarkism och religion

Den generella anarkistiska synen på religion är att den utgör en förtryckande faktor, då människans frihet förträngs genom underkastandet av en högre makt. Vidare ses kyrkan som representant för ett hierarkiskt system, med tydligt ledarskap och fastlagda dogmer att följa, som också inskränker individens frihet. Dessa uppfattningar till trots har det gjorts försök på olika håll att förena en religiös tro med anarkismen, och ett för uppsatsens huvudämne (kristen anarkism) intressant fall är redan nämnde Leo Tolstoj.²⁴

Tolstoj kallade sig förvisso inte för anarkist, men menade likväl att "[a]lla regeringar är i lika mån goda och onda. Det bästa idealet är anarki."²⁵ Detta citat uttrycker den stora skepsis som Tolstoj hyste mot staten som företeelse, och han menade vidare att "politiska lagar förefaller mig som så vidunderliga lögner" vilket fick konsekvensen att han aldrig skulle "tjäna någon regering någonstades."²⁶ Tolstojs politiska och religiösa uppfattningar om världen var tätt sammankopplade, och då han ansåg kristen tro precis som politik som varandes byggd på förnuftet. Woodcock menar att Tolstojs sätt att formulera sin tro ligger väldigt nära anarkistiskt tänkande, och han skriver:

[Tolstojs betoning på förnuftet] är en humaniserad religion; vi söker Guds rike inte utanför, utan inom oss själva. Och av denna anledning representerar Tolstoj en ståndpunkt som tydligt hör hemma på det anarkistiska tänkandets område. Hans uppfattning om en immanent rättvisa, och hans syn på religionen som beroende av förnuftet gör honom närbesläktad med både Godwin och Winstanley.²⁷

Förutom denna koppling till anarkistiska tänkare finns likheter också i synen på ägande (Tolstojs ideal var egendomsrättens avskaffande) och behovet av revolution. Men till skillnad från flera av de anarkistiska tänkarna menade Tolstoj (i likhet med Proudhon) att revolutionen bör vara moralisk snarare än politisk, då den förra verkar inifrån och orsakar större förändring än den senare som verkar utifrån.

---

²² Woodcock 1993:338

²³ Woodcock 1993:17

²⁴ Utifrån Woodcock 1993:183-194 samt Tolstoj 2009. Jfr gärna med *An Anarchist FAQ*, <http://www.infoshop.org/page/AnarchistFAQSectionA3#seca37> (23/3 2010)

²⁵ Citerad i Woodcock 1993:183

²⁶ Citerad i Woodcock 1993:185

²⁷ Woodcock 1993:190

Som konstaterat ovan skiljer sig Tolstoj också från majoriteten anarkister i hans konsekventa avståndstagande från våld, och framhåller vägran att samarbeta och vägran att lyda (civil olydnad) som sina främsta vapen för den som ämnar störta staten och förändra samhället. Det var denna av Tolstoj formulerade ickevåldsväg som Gandhi följde i sina berömda konfrontationer med den dåvarande brittiska kolonialmakten.²⁸ Tolstoj menade att kyrkan alltför ofta negligerat Jesu undervisning om att inte löna ont med ont och uppmaningen att älska sina fiender, vilket han söker gå till rätta med i sin bok *The Kingdom of God Is Within You*. I Tolstojs ögon är Jesus en tydlig förespråkare av ickevåld, och med hänvisning till tankarna hos den amerikanske pastorn Adin Ballou menar han att det för den kristne är omöjligt att arbeta som exempelvis militär eller domare, verka inom regeringen eller rösta i politiska val. Detta eftersom man då direkt eller indirekt deltar i det våld som staten utför genom polisväsende eller militär.²⁹ Denna argumentation liknar den som återfinns i anarkopacifistiska led (se ovan) men skiljer sig i det att den tar avstamp i Jesu undervisning snarare än i en allmän pacifistisk tradition.

Tolstojs syn på kristen tro får tydliga politiska konsekvenser, och hans förhållningssätt tangerar i viss mån de idéer som återfinns nedan hos Ellul och Eller. Således fungerar han som en god övergång till den kristna anarkism jag nu ämnar redogöra för utifrån nämnda författare, med början hos Jacques Ellul.

Jacques Ellul - Anarchy and Christianity

Om författaren

Jacques Ellul (1912-1994) var en fransk filosof, sociolog och teolog som bland annat tog sig an att analysera politik, det moderna samhället och tekniken i en mängd artiklar och böcker. Ellul var kristen (han hade sin kyrkliga hemvist i den reformerta kyrkan) och sökte ofta reda ut relationen mellan sin kristna tro och politiken, varav ett resultat är den bok som här nedan närmare kommer

---

²⁸ Woodcock 1993:18

²⁹ Tolstoy 2009:21f

analyseras.³⁰ Efter att ha rört sig inom olika politiska grupper kom han, som kommer redogöras för nedan, att finna egen politiska position som liggandes nära den anarkistiska.

Anarki och anarkism

Anarchy and Christianity utgörs av två större delar, där den första rör sig kring anarkistbegreppet och där Ellul redogör för sin syn på anarkism och dess relation till kristen tro.

Inledningsvis är Ellul noga med att påvisa att kristen anarkism på intet sätt är en modern uppfinning som han är först med att presentera, istället betonar han att det genom historien alltid har förekommit företrädare, även om de själva inte använt just begreppet anarkism för att definiera sina ställningstaganden (vilket har sina naturliga skäl då begreppet, som redogjort för ovan, först användes så som vi känner det 1840). Några av de namn som nämns här är exempelvis Tertullianus, Franciskus av Assisi och John Wycliffe.³¹ Målet med boken är enligt författaren själv inte att försöka kristna anarkismen, eller att göra alla kristna till anarkister, utan snarare lyfta upp anarkismen som en fullt möjlig hållning för kristna (kanske till och med den politiska hållning som ligger närmast bibliskt tänkande).³² För en rätt förståelse av Ellul behöver man se vad han lägger i begreppet anarki (*anarchy*), då denna politiska hållning som konstaterat idag främst får oss att tänka på oordning och kaos (och i viss mån också svartklädda arga ungdomar som kastar gatsten på polisen). Denna missuppfattning menar Ellul grundar sig på en felaktig syn på tillvaron, en förhärskande idé om nödvändigheten av en centraliserad makt och ett starkt polisväsende för att upprätthålla ordning och motverka kaos i samhället. Ellul följer den gängse anarkistiska användningen av begreppet och skriver att han använder "anarchy; not, of course, in the common sense of disorder, but in the sense of *an-arche*; no authority, no domination."³³ Dock finns hos Ellul inte, till skillnad från sekulär-anarkisterna ovan, visionen om upprättandet av en anarkistisk stat, men han betonar samtidigt att kampen för ett sådant samhälle är av grundläggande vikt. Denna paradox förklaras så att upprättandet av ett anarkistiskt samhälle ter sig omöjligt på grund av människans inneboende girighet och maktbegär (här finner man en tydlig kontrast till den positiva människosynen hos sekulär-anarkisterna), men samtidigt finns tron på en möjlig ny social modell som inte bygger på de någras maktdominans över de andra.³⁴ Vidare finns en stark betoning på icke-våld när Ellul ska definiera sin användning av begreppet anarki/anarkism: ett konsekvent avståndstagande från våld är en ofrånkomlig grundsten.³⁵ Här anger han två huvudargument mot våldsanvändning: dels taktiska skäl, att icke-vålds rörelser tenderar att vara mer effektiva än våldsutövare (här nämns bland annat Walesa, King och Gandhi). Dels menar han sig som varandes kristen finna goda skäl i Bibeln för att alltid välja kärlekens väg framför våldets. Som vi redan sett i citatet ovan finns också en av huvudpunkterna när Ellul vurmar för anarkism i detta att i möjligaste mån bli kvitt maktdominansen:

When I talk of a serious challenge, the point is that in anarchy there is no possibility of a rerouting into a reinforcement of power. [...] Nor is it simply a matter of the power of the majority over the minority instead of the reverse. The real question is that of power of

---

³⁰ För en god inblick i Elluls liv och tänkande, se Ellul, Jacques (1982). *In Season, Out of Season*. San Francisco: Harper & Row samt Ellul, Jacques (1989). *What I Believe*. Grand Rapids: Eerdmans

³¹ Ellul 1991:7

³² Ellul 1991:4

³³ Ellul 1991:45

³⁴ Ellul 1991:19-22

³⁵ Ellul 1991:11ff

some people over others. Unfortunately, as I have said, I do not think that we can truly prevent this. But we can struggle against it. We can organize on the fringe. We can denounce not merely the abuses of power but power itself. *But only anarchy says this and wants it.*³⁶

Då han i ovanstående stycke är noga med att man bör fördöma makten är det inte bara utifrån ett slags allmän tes mot myndigheter eller auktoriteter, utan också mot bakgrund av den klassiska devisen att makt inte är en neutral faktor, utan något som alltid verkar korrumperande. Givetvis finns det flera sätt att definiera och argumentera för kristen anarkism, och i nästkommande kapitel kommer jag lyfta fram ytterligare Vernard Ellers bidrag. Dock kommer framställningarna som redan nämnt differentiera något då respektive författares litterära upplägg skiljer sig något.

En anarkistisk läsning av Bibeln

Denna andra del av *Anarchy and Christianity* utgörs av en tämligen översiktlig och, med författarens sätt att uttrycka det, "naiv" läsning av Bibeln. Ellul inleder med att konstatera att det förvisso finns bibeltexter som validerar överheten, men att där också finns en återkommande underström som pekar mot anarki, och de förra utgör undantag i kontrast till den senare.³⁷

Den Hebreiska Bibeln

Med början i exodus redogör Ellul för hur folket till en början förvisso hade ledare men att dessa endast agerade utifrån tillfälliga mandat, med växlingarna i ledarskapet som finns i Domarboken som kanske tydligast exempel. Under denna period tillsattes ledare av Gud själv när det var något speciellt ärende som behövde redas ut, och ledarna blev alltid tillbaka när uppdraget väl var utfört. Den stora vändningen inträffar så i 1 Sam 8, där några representanter ur folket framför en begäran om att införa monarki i landet. Varningar från profeten Samuel till trots genomförs deras begäran och den israeliska kungaföljden tar sin början med Saul. Ellul går inte in särskilt djupt på de olika monarkernas öden och äventyr, men konstaterar att de inte på något sätt var fläckfria män som enbart utförde det som gott var och att texterna är bitvis tämligen stränga i sina framställningar.³⁸ Detta, menar han, är ytterst intressant då

...the texts were edited, published, and authorized by rabbis and representatives of the people (if one can say that) at a time when the kings in question were reigning. There must have been censorship and controls, and yet these did not prevent the writings from being circulated. Furthermore, the accounts were not merely preserved but were also regarded as divinely inspired. [...] This is to me an astonishing fact which gives evidence of the dominant thinking of the Jewish people from the 8th to the 4th century B.C.³⁹

Således fanns det enligt Ellul bland folket en etablerad skepsis mot monarkin under hela denna period av olika kungar och regenter. Vidare finner han ett annat intressant politiskt fenomen i det att det för varje kung fanns en profet som inte sällan var de som kom med den skarpaste kritiken då kungen handlat fel, och detta i Guds namn. Profeterna var aldrig en integrerad del av hovet, utan fick snarare i olika skeden lida för sina skarpa ord. De utgjorde en motkraft till kungen, som representerade Gud, och Ellul gör en poäng av att de sina skarpa budskap och egna lidanden till trots

³⁶ Ellul 1991:23, min kursivering

³⁷ Ellul 1991:46

³⁸ Ellul 1991:50

³⁹ Ellul 1991:50-51

ändå bevarats i Bibeln och deras ord finns (till skillnad från de falska profeterna som talade vad kungen ville höra) idag bevarade och klassas som heliga skrifter. Han skriver: "as i see it, these facts manifest in an astounding way the constancy of an antiroyalist if not antistatist sentiment."⁴⁰

Nästa bibliska röst som Ellul vill lyfta fram är Predikarens, vilken i hans mening på flera ställen tydligt utmanar den politiska makten (Pred 3:16; 5:7-8 (Sv Folkbibeln); 8:9; 10:20). Däremot lyfter han inte fram 8:2-5, som inleds med en uppmaning att "lyd[a] kungens befallningar" och konstaterar att "[k]ungens ord är lag". Detta medvetna utelämnande ges ingen kommentar, men en möjlig förklaring kan vara att Ellul anser de andra texterna överskugga just dessa tre versar. Man skulle också kunna tänka sig att Ellul tolkar dessa versar som rent praktiska uppmaningar; att lyda inte för lydnadens skull (och därmed ett erkännande av kungens auktoritet), utan för att undvika straff.

Nya Testamentet

När Ellul via en tämligen snabb översikt av den Hebreiska Bibeln kommit fram till Nya Testamentet är det för att där i tur och ordning behandla Jesu ord och gärning, Uppenbarelseboken, Petrus första brev och några tankar hos Paulus.

I. Jesu liv och ord

Han inleder sitt avsnitt om Jesus med att klargöra sina intentioner:

What I really want to point out here by means of a series of recorded incidents is not that Jesus was an enemy of power but that he treated it with disdain and did not accord it any authority. In every form he challenged it radically. He did not use violent methods to destroy it.⁴¹

Den avslutande meningen riktas mot de som försöker göra Jesus till en gerillaledare, ett påstående som Ellul avfärdar av flera anledningar: dels på grund av att det i lärjungagruppen fanns både seloter (vilka verkade för befrielse från Rom) och tulltjänstemannen Matteus (som samarbetat med ockupationsmakten) vilket tyder på att agendan inte kunde placeras in i redan fastlagda politiska grupperingar. Vidare lyfte Jesus aldrig fram våld som ett gott medel, vilket man annars kunde tänka sig en gerillaledare göra för att motivera sina handlingssätt. Inte heller kan man se det logiska i att en gerillaledare medvetet beger sig till platsen där risken för arrestering är som störst (i det här fallet Jerusalem).

Den första berättelsen från evangelierna som undersöks är Jesu frestelser i öknen, som återfinns i Luk 4 och Matt 4. När djävulen frestar Jesus att få makten över alla riken i världen, hävdar han samtidigt att "den har lagts i mina händer och jag kan ge den åt vem jag vill."⁴² Här finner Ellul en viktig poäng: enligt bibeltexten finns all makt över världens riken, allt som har att göra med politik och politisk auktoritet, i djävulens händer.⁴³ För när Jesus besvarar djävulens frestelse ifrågasätter han inte anspråken om makten över världens riken, utan bemöter bara frestelsen genom att vägra tillbe någon annan än Gud. Således såg man bland Jesu första lärjungar och hos den första

---

⁴⁰ Ellul 1991:52

⁴¹ Ellul 1991: 56

⁴² Luk 4:6

⁴³ Ett liknande resonemang återfinns hos Greg Boyd, som också lyfter fram flera andra bibliska texter till stöd för det här sättet att se på makten över världens riken (Joh 12:31, 14:30, 16:11; 2 Kor 4:4; Ef 2:2; 1 Joh 5:19; Upp 11:15). Se Boyd, Gregory A. (2005). *The Myth of a Christian Nation*. Grand Rapids: Zondervan, ss 20ff.

generationen kristna på staten som något tillhörandes djävulen, och de som hade makten fick den också från honom.⁴⁴ Ellul skriver:

The *diabolos* is etymologically the "divider" (not a person). The state and politics are thus primary reasons for division. This is the point of the reference to the devil. We do not have here a primitive and simplistic image or an arbitrary designation. What we have is a judgment which is not in the least religious and which expresses both experience and reflection. [...] However that may be, the first Christian generation was globally hostile to political power and regarded it as bad no matter what its orientation or constitutional structures.⁴⁵

Då Ellul utgår från att texterna i Matteus och Lukas är tydligt färgade av författarnas sammanhang och referensramar, berättar verserna om ökenfrestelsen inte bara om Jesu upplevelse (Ellul är här inte ens intresserad av fakticiteten i historien⁴⁶) utan kanske snarare om de första kristnas attityd och sätt att se på statsmakt och politisk auktoritet. Därför kan han i det ovan citerade stycket avsluta sitt resonemang med att konstatera att den första generationens kristna hade en fientlig attityd till politisk makt. Dock kan man inte följa Elluls resonemang här utan att fråga sig om det inte i ett kristet perspektiv i viss mån är viktigare att se hur Jesus i en faktisk historisk situation står emot djävulens frestelser att ta makten över alla riken än att blottlägga författarnas syn på överheten? Är det, som Ellul ger uttryck för, irrelevant om det hänt eller inte? Oavsett hur man väljer att se på denna betoning hos Ellul så blir kontentan av texten densamma: kristen tro och världslig makt går inte hand i hand.

Nästa steg för Ellul i denna "naiva" läsning av Bibeln är att se på ett antal uttalanden av Jesus, med visst fokus på dialogerna kring rättegången. Inledningsvis konstateras att vi här inte har att göra med "early Christian interpretation but the position of Jesus himself."⁴⁷ Således en kontrast till tidigare stycke där fokus för texttolkningen låg i att söka fram författarens intention. Det första uttalandet hämtas från Mark 12:13ff som behandlar frågan om skatt till kejsaren eller inte, men Ellul menar att i det här sammanhanget är frågan om skattebetalande inte någon fråga ens i politisk mening. Vad det rör sig om är snarare att markera vad som tillhör Gud respektive Caesar. Att sätta sitt namn eller märke på en sak markerade i Romarriket äganderätten, vilket dels förklarar Jesu svar ("ge kejsaren det som tillhör kejsaren") men också, som Ellul betonar, sätter gränser för kejsarens inflytande. Jesu ord markerar alltså att allt som inte bär Caesars märke (dvs. allt utom mynten och vissa andra egendomar) tillhör Gud: Caesar har ingen rätt till människoliv eller att genom krig ta över andra länder.⁴⁸

En viktig kritik mot toppstyrd politisk makt finner Ellul i Matt 20:20-25, där han tolkar Jesu svar som ett utlåtande att alla nationshärskare oavsett politik tyranniserar över sina undersåtar, och konstaterar: "[w]hen there are rulers and great leaders, there can be no such thing as good political power."⁴⁹ Jesu uppmaning till lärjungarna att inte följa i världens mönster utan istället betjäna varandra är då en utmaning till den kristna kyrkan att istället för att bekymra sig alltför mycket om

---

⁴⁴ Ellul 1991:58

⁴⁵ Ellul 1991:58

⁴⁶ Ellul 1991:57

⁴⁷ Ellul 1991:59

⁴⁸ Ellul 1991:60f

⁴⁹ Ellul 1991:62

krigande kungar leva ut ett annat samhälle i marginalerna. En gemenskap utan hierarki och överhet. Nästa text är hämtad från Matt 17:24ff, och här lägger Ellul inte så mycket fokus på miraklet att Petrus ska hämta ett mynt ur en fisks mun utan betonar att Jesus nedvärderar den politiska och religiösa makten. Jesus som Guds son är förstås inte skyldig någon något, och visar genom det märkliga miraklet med fisken att "it is not worth submitting and obeying except in a ridiculous way."⁵⁰

Ellul tar också upp Matt 26:52 och drar slutsatsen att då staten använder svärdet (våld) kommer den till slut också förintas av svärd, samtidigt som Jesu ord här är en uppmaning till varje kristen att praktisera ickevåld.

Då Ellul ämnar analysera Jesu rättegång inleder han med att konstatera att många teologer (bland dem Karl Barth) tolkar det faktum att då Jesus accepterade rättegången och respekterade överheten utan att överklaga domen, legitimerade han samtidigt jurisdiktionen och, i förlängningen, även statens makt. Detta håller han själv inte med om, utan kommer snarare fram till en direkt motsatt slutsats: Jesu rättegång visar med all tydlighet att till och med ett så genomarbetat juridiskt system som romarnas tillät Pilatus att ge sig för folkhopen och döma en oskyldig man till döden. Han skriver:

The fact that Jesus submits to the trial is not in these circumstances a recognition of the legitimacy of the authority of government. On the contrary, it is an unveiling of the basic injustice of what purports to be justice. This is what is felt when it is said that in the trial of Jesus all those who were condemned to death and crucified by the Romans are cleared. We thus find here once again the conviction of the biblical writers that all authority is unjust.⁵¹

Således kan man enligt Ellul svårligen i texterna om Jesu rättegång utläsa en legitimering av överheten eller rättsväsendet, snarare pekar de mot en tämligen restriktiv hållning gentemot dessa institutioner. Ytterligare stöd för denna tolkning finner han i att Jesus under stora delar av rättegångsprocessen vägrar svara på anklagarnas frågor: ett uttryck för att Jesus inte ansåg myndigheterna på något sätt vara rättvisa, och således var det ingen idé att försvara sig.⁵² Vidare menar Ellul att man i Jesu respons under de olika förhören kan skönja direkta anklagelser mot överheten, och gällande Joh 19:10f ser han ett bekräftande för sin (tidigare presenterade) tes att Nya Testamentets författare ser all överhet och världslig makt som varandes i djävulens våld. Han menar att makten Pilatus fått "från ovan" åsyftar djävulen snarare än Gud, eftersom den följande meningen gör gällande att "den som överlämnade mig åt dig större skuld." Denna teori bekräftas ytterligare enligt Ellul då Jesus svarar överstepräster och säger "detta är er stund. Nu har mörkret makten."⁵³

Sammanfattningsvis konstaterar Ellul att i Jesu möten med den politiska och religiösa överheten är ironi, hån, vägran att samarbeta, likgiltighet och anklagelser återkommande inslag. "Jesus was no guerrilla. He was an 'essential' disputer."⁵⁴

---

⁵⁰ Ellul 1991:64

⁵¹ Ellul 1991:66f

⁵² Ellul 1991:68

⁵³ Luk 22:53

⁵⁴ Ellul 1991:71

II. Uppenbarelsboken

Inledningsvis menar Ellul att Uppenbarelsboken genomgående visar på ett motsatsförhållande mellan Guds majestät och världens makter och herravälden, att hela boken är ett ifrågasättande av politisk makt.⁵⁵ Vidare väljer han att lyfta fram två exempel, två symboler, från Upp för att visa sin poäng: den första berör de två odjuret (Upp 12-13) vilka han menar symboliserar staten respektive propagandan i samarbete med polisväsendet. Den andra symbolen hämtas från Upp 18 som redogör för Babylons fall, Babylon som dels representerar Rom men också suverän politisk makt.⁵⁶ Poängen är att överhetens makt över folket har en ände, världens makt och herravälden kommer störtas.

III. Paulus

Efter en kort utläggning av en hypotes kring orden i 1 Pet 2:13ff kommer Ellul till sin avslutande del av sin "naiva" läsning, och nu är det Paulus som är i fokus. Vid en tämligen snabb översikt av Rom 13 konstateras att så som texten föreligger i brevet handlar den inte om den blind lydhet för överheten utan menar snarare att då överheten är människor precis som alla andra förtjänar också de att respekteras.⁵⁷ Församlingen som Paulus skriver till har förmodligen ett hyfsat spänt förhållande till överheten, och orden i slutet på kapitel 12 som föregår orden om att underordna sig i 13:1 är då tänkt att förhindra de kristna att medelst våld och uppror stå emot makthavarna.⁵⁸ Vidare kopplar Ellul textens utsago om att det inte finns någon "överhet som inte är av Gud"⁵⁹ till situationen med Saul i 1 Sam 8 och menar att även om Gud är den som fördelar makten så är det ingen garant för att personen/-erna i fråga är goda, rättvisa eller förtjusande. Gud är den ende som de kristna bör frukta, och Gud är den ende som är förtjänt av vår ära. Ellul sammanfattar Paulus syn på relationen till överheten i Rom 13 och på andra ställen i NT i tre punkter: 1) de kristna bör inte vägra att betala skatt. 2) De kristna bör be för överheten, även om de avskyr dem. 3) NT verkar föreslå att världens politiska och militära makt står under inflytande av andliga makter (*exousiai*, jfr Ef 6:12; Kol 2:13-15), goda eller onda, som opererar genom den världsliga överheten. Det viktiga i sammanhanget är dock att betona Kristi seger över alla makter och krafter:

There are no independent *exousiai*. All are from the very outset subject to Christ. They may revolt, of course, but they are overcome in advance. Politically this means that the *exousia* which exists alongside or outside political power is also vanquished. The result is that political power is not a final court. It is always relative. We can expect from it only what is relative and open to question. This is the meaning of Paul's statement and it shows how much we need to relativize the (traditionally absolutized) formula that there is no authority except from God. Power is indeed from God, but all power is overcome in Christ!⁶⁰

Här nyanserar Ellul alltså Paulus ovanstående uttalande om Gud och överheten, och värjer sig så mot de som vill hävda en oreflekterad underkastelse under överheten enkom på grundval av att de på något sätt är "av Gud."

⁵⁵ Ellul 1991:71f

⁵⁶ Ellul 1991:73

⁵⁷ Fler röster om Rom 13 lyfts in i bokens appendix, ss 86-90. För en mer utförlig diskussion om Rom 13 rekommenderas Yoder, John Howard (1994). *The Politics of Jesus*. Grand Rapids: Eerdmans. Kap 10, ss 193-211.

⁵⁸ Ellul 1991:81

⁵⁹ Rom 13:1

⁶⁰ Ellul 1991:84f

Sammanfattning

Då Ellul ska sammanfatta sin bok poängterar han risken med en förändligande syn på tillvaron, en eskapism från nuet till den kommande tillvaron i himlen: Gud har satt människan på jorden med ett uppdrag. Vidare utfärdas varning för kyrkan att gå i lag med den för tillfället mest populära politiska ideologin, vilken den än må vara, då kyrkan för att tala med Paulus inte ska anpassa sig efter denna världen utan följa Guds vilja.⁶¹ Han konstaterar också att en av vår tids katastrofer är att vi satt nationalstaten som norm för hur samhället ska fungera, och menar att de kristna här kan ta lärdom av anarkismen för en annan syn på världen. Avslutningsvis skriver han:

We must not equate anarchy and Christianity. Nor would I adopt the "same goal" theory which was once used to justify the attachment of Christians to Stalinism. I simply desire it to be stated that there is a general orientation which is common to us both and perfectly clear. This means that we are fighting the same battle from the same standpoint, though with no confusion or illusion. The fact that we face the same adversaries and the same dangers is no little thing. But we also stand by what separates us: on the one side, faith in God and Jesus Christ with all its implications; on the other side, as I have already emphasized, the difference in our evaluation of human nature. I have not pretended to have any other aim or desire in this little essay.⁶²

Det är alltså av stor vikt när man läser och vill förstå Elluls syn på kristen tro och anarkism att de båda inte bör sammanblandas men snarare lära av varandra. Precis som han skrev i början av boken handlar det mer om att lyfta fram anarkism som ett möjligt alternativ, och genom de ovan redovisade bibelstudierna argumentera för att det kanske är det alternativ som ligger närmast den kristna tron.

Vernard Eller – Christian Anarchy

Om författaren

Vernard Eller (1927-2007) var teolog och pastor, verksam inom Church of Brethren (en kyrka med rötter i bl.a. anabaptismen och pietismen), samt författare till en mängd böcker där flertalet behandlade kristen etik. Eller tog inte aktiv del inom någon specifik partipolitisk riktning, utan såg sig själv som varandes en kristen anarkist (vad han lägger i det begreppet följer nedan).

Kristen anarkism, en begreppsdefinition

Eller inleder lämpligt nog med att definiera vad han lägger i begreppet *anarchy*, och här är det viktigt att notera att han skiljer sig något gentemot den sekuläranarkistiska definitionen ovan, i det att han tar avstamp i hur det grekiska ordet *arche* (som han själv stavar om till *arky*) används i Bibeln. Han menar han att det bland annat kan översättas med primat, prioritet eller prins, men konstaterar att den vanligaste användningen i NT är begynnelse, exempelvis i Kol 1:18 där Paulus talar om Jesus som början eller grunden. När *arky* används i Ellers bok är det med grund i de Paulustexter när det översatts med "furstendömen", och han förklarar att "'arky' identifies any principle of governance

---

⁶¹ Rom 12:2

⁶² Ellul 1991:105

claiming to be of primal value for society.”⁶³ Kyrkor, skolor, filosofier, reklam och psykologiska teorier är olika exempel på arkys.⁶⁴ Anarki innebär således att vara ointresserad av, nonchalant mot och utan influens från de anspråk som olika arkys gör. Mot ovanstående bakgrund kan vi således landa i Ellers inledande definition av kristen anarki:

And "Christian Anarchy" – the special topic of this book – is a Christianly motivated "unarkyness." Precisely because Jesus is THE ARKY, the Prime of Creation, the Principal of All Good, the Prince of Peace and Everything Else, Christians dare never grant a human arky the primacy it claims for itself. Precisely because *God* is the Lord of History we dare never grant that it is in the outcome of the human arky contest that the determination of history lies.⁶⁵

Vidare konstaterar han att arkys och makt har ett nära förhållande, och då makt i betydelsen av något som är påtvingat någon. Till skillnad från Guds rike (som bygger på den fria viljan) menar Eller att gemensamt för alla världens riken är att de använder sin makt till att påtvinga sina beslut och värderingar på oliktankare. Här väljer han också att lyfta fram en viktig skillnad mellan sekulär-anarkister och kristna anarkister: där de förra ser lösningen för samhället i autonomi, det vill säga att var och en handlar så som den finner för gott utan överhetens tyckande, anser de senare inte autonomi vara lösningen (då människan är en fallen skapelse) utan inrättandet av Guds arky. Eller tillbakavisar också de som vill mena att Guds arky är lika påtvingad som någon annan genom att hänvisa till hur Jesus lärde och levde, med den självutgivande döden på korset som kanske tydligaste exemplet: Gud ger sig själv i kärlek för människan utan att påtvinga någon något.⁶⁶

Vidare ger Eller tolv grundläggande principer för kristen anarkism, där han bland annat lyfter fram att kristen anarkism aldrig är ett självändamål utan finns för att ge utrymme för Guds Arky, och för en kristen anarkist ser han inte det som ett alternativ att försöka införa anarkism som samhällsskick.⁶⁷ I andra punkter betonas att alla stater inte är lika illa (bara lika mänskliga), att den kristne anarkisten inte har som mål att attackera eller störta en arky men hon är för den sakens skull inte opolitisk eller passiv utan utmanar precis som Jesus den politiska överheten genom att följa Guds vilja.⁶⁸ En intressant punkt i Ellers uppställning menar att kristna anarkister ibland kan agera med eller genom världsliga arkys, även om Eller här höjer ett varningens finger för att personen ifråga lätt kan tappa sin anarkistiska övertygelse och börja tro "that politicians actually do have more power in determining the future than the rest of us mere mortals do."⁶⁹ Om man ämnar samarbeta med arkys bör det enligt Eller röra sig om snabba punktsatser och inga långtidsprojekt. Den tolfte och sista punkten betonar så att kristen anarkism varken erkänner eller accepterar auktoriteten hos någon av världens arkys, utan söker friheten i Guds arky.

Utan att vidare kommentera den ovan sammanfattade listan fortsätter Eller sina tankegångar kring vad kristen anarkism innebär genom att betona snedsteget att kristna stöttar och rättfärdigar vissa

---

⁶³ Eller 1987:1

⁶⁴ Jag kommer i uppsatsen att följa Eller och använda *arky* utan försök till någon försvenskning av begreppet.

⁶⁵ Eller 1987:2

⁶⁶ Eller 1987:3

⁶⁷ Eller 1987:12ff

⁶⁸ Eller menar längre fram i boken att det inte är någon idé att gå runt och anklaga arkys för deras illegitimitet, men ständigt påminna sig om att de de facto är illegitima, oavsett om vi klassar dem som onda eller goda. Se Eller 1987:155

⁶⁹ Eller 1987:15

arkys (här nämns Sandinistarevolutionen i Nicaragua som exempel) för att de verkar för rättvisa eller de fattigas sak. Poängen är att de kristna inte bör agera via arkys hur rättfärdiga de än må se ut att vara, att inte koppla lärjungaskapet till en viss arkypolitisk ståndpunkt. Tron på förändring via en viss arky innebär att man lägger sin tillit hos människan snarare än hos en nådefull Gud.⁷⁰ Vidare kritiserar kyrkans utveckling till statskyrka och institution, då "[t]he church became the Biggest Arky of All, graciously taking unto itself every evil the empire had ever represented."⁷¹ Eller menar att kyrkan miste sin skönhet av anarkistiska husförsamlingar byggd på människor till förmån för de av sten byggda katedralerna och en toppstyrd organisation. Den förlorade sin helighet (i betydelsen avskiljd) då titeln istället applicerades på imperiet ("det heliga romerska riket"), och det skapades en Kristen arky. En viktig återkommande tanke hos Eller berör sättet som de kristna bör relatera till överheten, där han menar att man bör vara försiktig med att polarisera statsmakten som varandes helt god eller helt ond:

The assumption that one must either absolutize the state-arky as god (as does the establishment) or else absolutize it as satan (as does the revolution) is utterly false. Jesus asks us to absolutize God alone and let the state and all other arkys be the human relativities they are, at once relatively good and relatively evil – even as you and I are.⁷²

Ett rätt förhållningssätt gentemot staten bör enligt Eller för den kristne alltså inte bestå i vare sig ett upphöjande eller ett förkastande, utan snarare i förtröstan på att Gud har makten även över överheten och att de kristna kan lita på det, och således inte ägna överheten allt för stor uppmärksamhet. Risker är annars stor för den kristne att lägga mer energi på att påverka en mänsklig arky än leva i Jesu efterföljd. Eller kritiserar också tendensen att ge politiken/synen på överheten för stor plats i församlingen, då en del bedömer en annan kristen utifrån vilka politiska ställningstaganden denne gjort istället för vilken teologi hon står för.⁷³ Han skriver:

Christians refuse to become embroiled in the contest, whether investing themselves in the arkys of one side or the other. And this stance is what we have been calling "Christian Anarchy."⁷⁴

Med förhoppningen att det nu står helt klart för läsaren hur Vernard Eller definierar kristen anarkism går analysen av *Christian Anarchy* vidare med att se hur Eller argumenterar och tolkar Bibeln.

Exempel ur Bibeln

Med viss hänvisning till Jacques Ellul⁷⁵ gör Eller några korta poänger utifrån Bibeln, med början hos kung David. Han menar att David förvisso lyckade tämligen väl i att bygga en stark arky, men betonar att det hela tiden vad Gud som genom David utförde sitt verk: David kan inte ges äran. När David gör ett antal klavertramp i affären med Batseba är det inte bara fråga om otrohet och mord: handlingarna uttrycker att David gör anspråk på att själv ha all arkymakt och rätt att gå över Guds

⁷⁰ Eller 1987:252 Jfr kritiken av pacifism som Eller menar också grundar sig på tilltron på människans goda handlande, s 173

⁷¹ Eller 1987:23

⁷² Eller 1987:83

⁷³ Eller 1987:89

⁷⁴ Eller 1987:78

⁷⁵ *Anarchism and Christianity*, Katallagete 7, no. 3 (Hösten 1980): ss 14–24. <http://www.jesusradicals.com/wp-content/uploads/anarchism-and-christianity.pdf> 13/4 2010

lagar. Eller menar således att Davids felsteg utgör ett mycket bra argument för anarkism, då inte ens han som ofta i texterna framställs som en god och rättroende kung lyckades undvika lockelserna från arkymakten.⁷⁶ Nästa exempel hämtas från Jesu frestelse, där det konstateras att då han motstår de olika lockelserna också fördömer frestelsen att bli en politisk (arky) messias.⁷⁷ I mötet med Pilatus (Joh 18:33-19:11) menar Eller att Jesu attityd och svar visar en anarkistisk hållning, som inte låter sig imponeras det minsta av Pilatus och det Romerska imperiet. Till skillnad från Elluls tolkning som redogjorts ovan tolkar Eller orden "från ovan" som att det handlar om Gud, och inte Djävulen/det onda. Dock gör han ingen större utläggning utan går raskt vidare till nästa text, Mark 12:13-17, som behandlar frågan om skatt till kejsaren eller ej. Eller visar att Jesu svar på frågan antyder att valet mellan imperiet (betala skatt) eller revolutionärerna (inte betala skatt) är ett falskt val, det viktiga är om en människa väljer Gud eller inte – inte hennes politiska preferenser. Det sista Bibelstället hämtas från Rom 13, där Eller uttryckligen baserar sin tolkning på Ellul. Här lyfter han fram vikten av Paulus uppmaning till de kristna att inte bekämpa Rom som revolutionärer, utan istället överlåta kampen mot Romarriket till Gud. Detta tar sig uttryck bland annat genom att de inte bör vägra att betala skatt (Rom 13:6f) då det leder in idéer om den "goda revolutionära arkyn" till skillnad från den "dåliga institutionella arkyn." Oavsett vad man anser om överheten, är inte lösningen på problemet att ersätta en arky med en annan efter eget tycke, utan följa Guds arky. Slutligen lyfter Eller fram att Ellul inte finner något stöd för att de kristna skulle vara skyldiga överheten att göra militärtjänst: till skillnad från skattepengarna (som bär Caesars bild) tillhör varje människa Gud, och således kan ingen världslig arky göra anspråk på människoliv.⁷⁸ Längre fram i *Christian Anarchy* återkommer Eller med en längre utläggning av Rom 13, som inte bygger på Ellul, där han inledningsvis hävdar att Paulus här kritiserar hela den politiska världens legitimitet.⁷⁹ Vidare ser han uppmaningarna om respekt och vördnad för överheten som ståendes i linje med Jesu bud om att älska fienden och vända andra kinden till: att handla så även mot överheten oavsett hur den ser ut och om vi väljer att kategorisera den som "god" eller "ond". Angående under vilken kategori Paulus kan ha placerat den romerska överheten skriver Eller:

As a well-educated rabbi, Paul would be entirely cognizant of the scriptural opinion regarding pagan oppressors of Israel from the slavemasters of Egypt through to the Seleucid tyrants of Syria. I can't imagine anything that would lead him to exempt the current Roman regime from that long-established judgment. This in itself should warn us against a too easily legitimizing reading of Romans 13.⁸⁰

Och han menar vidare att Paulus egen erfarenhet av förföljelse, fängelsevistelser och straff ytterligare styrker den ovanstående avslutande tesen.

Eller fortsätter med att göra en viktig poäng av att första versens uppmaning till att "underordna sig" (eng. *be subject to*) inte bör utläsas som "ha lojalitet med" eller "böja sig inför": det handlar snarare om ett icke-görande, i betydelsen inte göra motstånd eller blanda sig in i maktspelet.⁸¹ Gällande Paulus utsago om att överheten "är av Gud" (Rom 13:1) hänvisar Eller till 1 Sam 8, som förvisso talar om att folkets vilja att ha en kung innebar ett förkastande av Gud men samtidigt också om att Gud

⁷⁶ Eller 1987:9

⁷⁷ Eller 1987:10

⁷⁸ Eller 1987:12

⁷⁹ Eller 1987:196

⁸⁰ Eller 1987:198

⁸¹ Eller 1987:199

accepterar (om än inte samtycker med) folkets vilja. Om Gud nu (om än motvilligt) accepterade överheten bör vi vara visa nog att inte avvisa den. Nästa uttryck i Rom 13 som belyses är då Paulus menar att överheten "står i Guds tjänst" (v 4), vilket Eller menar inte bör tolkas som att de gör det för att de är goda kristna vars innersta längtan är att tjäna och lyda Gud. Istället hämtar han tre exempel från Jesaja (kap 10, 13 och 45) där Gud använder sig av hedniska regenter och krigare för att utföra sin vilja. Inte för att de är särskilt gudfruktiga, tvärtom sägs det att när Gud väl brukat Assur för sin sak ska denne ställas till svars för sin stolthet då denne trott sig handla i egen kraft (Jes 10:12). Kontentan blir att om Gud kunde använda sig av Assur är det inte konstigt om Paulus såg att Gud kunde använda överheten efter eget tycke, utan att för den sakens skull mena att överheten bör klassas som god eller att de ständigt utför Guds vilja. Han skriver:

Nevertheless, though the arkys all be under judgment (as all of us individuals are, too), God will *use* as servant whatever arky he chooses (when he chooses and how he chooses). He will also *punish* these servants the same way – even while *loving* each and every human individual involved the whole time. That's Christian Anarchy.⁸²

Det är alltså inte den kristnes sak att göra upp med överheten (eller andra arkys) hur orättfärdiga de än vara månde, utan överlämna det åt Gud (Rom 12:19).

Nästa steg i Ellers genomgång av Bibeln berör Uppenbarelseboken, och främst kapitel 13, 17 och 18 som han menar inte i första hand är en kritik mot det dåvarande Romarriket utan odjuret (Rom 13) och Babylon (Rom 17-18) är snarare bilder som symboliserar andliga väsen respektive summan av världens arkys. Inte sagt att Johannes⁸³ inte har Rom i åtanke som exempel på en arky, men poängen är att budskapet inte är låst till en specifik historisk situation. Eller är också tydlig med att Uppenbarelseboken inte är skriven som en uppmaning att motsätta sig överheten eller vägra betala skatt, utan Johannes ord till de kristna som lider under förföljelse innehåller två råd: att vara trofast mot Jesus samt att dagligen dra sig ur och avskilja sig från världens arkys.⁸⁴ Då Babylon faller är det inte ett resultat av ett krig eller på grund av kyrkan: "[i]t simply collapses under the weight of its own evil – just as Christian Anarchy would suggest it should."⁸⁵ Ellers poäng är återigen att man utifrån Uppenbarelseboken inte kan motivera att de kristnas uppgift är att starta en samhällsstörtande revolution, utan låta Gud ha sin gång med historien.

Teologi och politik

Eller är tydlig med att politik och teologi måste åtskiljas, för då politiken är fullt sysselsatt med mänskliga förehavanden och inte kan föreställa sig någon verklighet utanför människans sfär räknar teologin med att Guds närvaro gör skillnad. Vidare hävdar han att teologi och politik agerar utifrån två olika definitioner av sanning: teologin är sant endast utifrån att den är trogen evangeliet och kommunicerar Guds uppenbarelse i historien. Politiken är sann endast då dess förslag och handlingar är realistiska och genomförbara inom begränsningarna för människans möjligheter.⁸⁶ Båda

---

⁸² Eller 1987:204

⁸³ Den som enligt texten mottagit och skrivit ned de olika uppenbarelserna, se Upp 1:1

⁸⁴ Eller 1987:44f

⁸⁵ Eller 1987:45

⁸⁶ Eller 1987:170

sanningarna är enligt Eller giltiga så länge de agerar inom sina förutsättningar, men man måste då vara medveten om att de agerar utifrån olika premisser. Det är viktigt att vara klar över inom vilket område man talar och agerar; om man talar om vilken skillnad Gud gör i tillvaron eller vilka möjligheter människan har att utgöra en förändring i en given situation. För Eller är det orimligt att dessa sammanblandas och leder till samma resultat, och han skriver: "[i]f it be assumed that those two come to the same thing, then the person is not speaking of God – who must make a difference."⁸⁷ Vidare menar han att "politics has a chance of being good politics only if it stays entirely away from theology."⁸⁸ Att ge teologiska svar på världens politiska problem liknas med att sälja bensin som lösning på transportproblemet till människor som aldrig sett en bil.

Fredsteologi och fredspolitik

För detta sätt att se på förhållandet mellan teologi och politik menar Eller finna stöd hos både Kierkegaard, Barth och Ellul, och med hänvisning till tankestoff hos dessa tre fortsätter Eller med att utvärdera skillnaderna mellan det han kallar "theology of peace" respektive "politics of peace" (härefter fredsteologi respektive fredspolitik). För Eller är pacifism (även "kristen pacifism") ett uttryck för fredspolitik då man förlitar sig på att genom mänsklig godhet och ickevåldsliga tekniker motverka krig och instifta ett fredligt samhälle. Gud tas inte med i beräkningen som varandes den enda med reell möjlighet att göra slut på våld och krig en gång för alla, och hos de kristna pacifisterna menar han att Jesus endast används som en god icke-våldslig förebild och inte som någon vars direkta ingripande är avgörande för att få fred.⁸⁹ Eller förespråkar istället en fredsteologi vars grundförutsättning är att fred endast är möjlig genom en aktiv närvaro av Gud snarare än genom människans godhet och rätta handlande. Med utgångspunkt i Paulus ord från 1 Kor 15:22 menar Eller att orden om "nytt liv genom Kristus" inte bara gäller människans frälsning från döden utan också handlar om rättvisa och total frihet från våld. Jesu undervisning om ickevåld och fred förlorar helt betydelse om uppståndelsen aldrig inträffat, då den dels förmodligen hade fallit i glömska men också då den visat sig endast bestå i en mänsklig god idé utan möjlighet att verka utanför de politiska ramarna. Utifrån Jesu uppståndelse skriver Eller:

The story and reputation of Jesus as moral instructor in pacifism (which, without Easter, would have stayed completely dead and lost) has also been returned to life. Yet this "pacifism," now, is part and parcel of the resurrection-faith and thus totally "theologized" – the presence of God in resurrecting the dead making it entirely distinct from a political program of sheerly human possibility. After Easter, there is no way of understanding Jesus' "pacifism" – which, on its own, had led to nothing but death – as being simply wise counsel to (or even a demand made of) the arkys of worldly politics. [...] It seems obvious, then, that the *theology* of peace, the gospel of shalom, is a word "hearable" only by those who themselves have "with Christ been made alive."⁹⁰

Här ser man hur viktig uppdelningen mellan fredspolitik och fredsteologi är för Eller, där den senare endast kan komma att beröra de som valt att följa Jesus och tagit emot livet från honom medan fredspolitiken rör sig inom begränsningarna för världens arkys. Vidare menar han att fredsteologin på

---

⁸⁷ Eller 1987:170

⁸⁸ Eller 1987:179

⁸⁹ Eller 1987:173

⁹⁰ Eller 1987:176

intet sätt kan bidra med råd om hur våldet kan mildras medelst god politik utan kan bara tala om den skillnad som Gud bidrar med.

För att framföra sin syn på förhållandet mellan politik, kristendom och våld hänvisar Eller till Ellul⁹¹ som menar att det inom den politiska, mänskliga, sfären ibland är oundvikligt med våld och att idén om möjliga pacifistiska lösningar på alla tänkbara situationer inte är något annat än utopisk.⁹² Därmed inte sagt att våld alltid är en nödvändighet och att fredspolitik inte någonsin fungerar. Han är dock tydlig med att politiskt rättfärdigat våld inte är samma sak som att det är rättfärdigat ur en kristen synvinkel. Tvärtom menar han att den som utifrån ett kristet perspektiv talar om att våld kan vara en nödvändighet gör sig skyldig till hädelse då denne menar att Gud inte kan agera fritt och finna lösningar på de i mänskliga ögon mest svårlösta problem. Guds ingripande i historien genom Jesus befriar människan från nödvändigheten av våld, synd, girighet osv., och våld är således i Elluls mening aldrig rättfärdigat för en kristen: att hävda våldets nödvändighet är inget annat än en synd.⁹³

Kristnas roll i världens politik

I sina tankegångar ser Eller inget problem med att kristna agerar inom den världsliga politiken, så länge de gör det som politiker och inte som lärjungar till Jesus: fredsteologi (och efterföljelse överhuvudtaget) bör och kan inte ha inflytande över samhället som stort utan rör endast de kristna. Den kristne politikerns beslut får således inte motiveras utifrån dennes kristna övertygelser, vilket är ett rimligt förhållningssätt, om än inte oproblematiskt.⁹⁴ I ett resonemang om Karl Barths uppmaning till Tjeckoslovakien att göra motstånd mot Tyskland under andra världskriget menar Eller att Barth gör fel då han argumenterar teologiskt och inte politiskt. Han ifrågasätter inte att Barth uppmanar till väpnat motstånd utan ser problemet utifrån vilket perspektiv uppmaningen kommer.⁹⁵ Här kan man således hos Eller skönja tendenser till Luthersk tvåregementslära som skiljer på person respektive ämbete, något som behandlas närmare i diskussionskapitlet nedan.⁹⁶

Lika skeptisk som Eller är mot att söka kristna eller kyrkligt sanktionera en viss politisk hållning eller rörelse är han också mot försöken att via politiska medel hävda och predika en särskild kristen moral för samhället att följa. Dels finner han det problematiskt att ens tala om en viss, upphöjd, kristen moral som står oförändrad genom historien då kyrkan aldrig verkar ha kunnat enas om en sådan och det faktum att liknande (bitvis identiska) värden kan finnas i andra religioner eller sekulära trossystem.⁹⁷ Vidare är det, precis som med fredsteologin ovan, inte kyrkans uppgift att försöka få icketroende människor att följa en uttalat kristen hållning; för då övergår kyrkan från teologin till politiken. De kristna får enligt Eller givetvis handla efter sina kristna övertygelser även på de

---

⁹¹ Ellul, Jacques (1969). *Violence*. New York: Seabury Press

⁹² Eller 1987:141

⁹³ Eller 1987:142

⁹⁴ Eller 1987:179

⁹⁵ Eller 1987:142-143

⁹⁶ Luther menade att tillvaron bestod i två regementen: det andliga respektive det världsliga. Den kristne stod genom tron under det andliga regementet, men i samhället också under det världsliga där hon utövade sitt ämbete (mor/bagare/soldat/son etc.). Såväl det världsliga som det andliga regementet tjänade Guds syften, och en god kristen borde enligt Luther utföra sitt ämbete så gott hon kunde för att på så vis leva i sin kallelse likväl som hon borde rå om sitt andliga liv. För vidare läsning, se Bring, Ragnar (1979). *Luther, stat och kyrka*. Stockholm: Verbum

⁹⁷ Eller 1987:188

offentliga arenorna, men de får aldrig söka föra fram och påtvinga andra sina värderingar via politiska medel. Likaledes är det för Eller oacceptabelt att sätta ordet "kristen" i samband med politiska grupper, partier och system, då detta innebär "a crime against God in dragging him down to the level of partisan politics (see Mark 12)."⁹⁸ Hur bör då kyrkan tala om politik till sina egna, det vill säga de som valt att bli Jesu lärjungar, så att de vet vilket av alla alternativ som är mest troget evangeliet? Ellers förslag är att göra en distinktion mellan det allmänna målet och den specifika lösningen. Exempelvis bör kyrkoledare predika fred och ickevåld, men utan att argumentera för vilken specifik politisk hållning, lagstiftning eller intressegrupp som bäst uppnår det målet. Eftersom varje politisk handlingsplan (hur kristen den än sägs vara) är skapad av fallna människor kan den aldrig garantera goda resultat och det är då tämligen ogenomtänkt att som kyrka gå in och starkt plädera för det ena eller andra alternativet. Dessutom är risken stor att politiska frågor behandlas olika inom kyrkan och således kan ge upphov till splittring:

Of course, what this designating of particular political opinions as "Christian" actually accomplishes is to introduce into the body of Christ wrath and division where none needed to happen at all. Clearly, the church *does* have to meet and cope with theological and spiritual divisions in the body; these have to do with the integrity of the gospel the church is committed to protect. Yet I find no suggestion anywhere in Scripture that the church has also been delegated to protect the political orthodoxy of the world.⁹⁹

Återigen är det för Eller av vikt att skilja mellan teologi och politik, mellan kyrkans kallelse och världens politiska verksamhet. Då, och endast då, blir kyrkans teologi och budskap trovärdigt.

Civil olydnad

Med ovanstående diskussion om relationen mellan politik och teologi i bakhuvudet så tar Eller upp hur och om den kristne bör agera medelst civil olydnad gentemot orättfärdiga arkys; exempelvis en maktmissbrukande stat eller ett företag med tveksam produktion.

Frågan om skattebetalande

Han inleder sitt resonemang med att koppla tillbaka till frågan om att betala skatt eller inte, men den här gången utifrån Matteus 17 istället för Markus 12. Utifrån denna text menar Eller att Jesus varken väljer att vägra betala skatt eller att betala den i egentlig mening: så som varande fri väljer han (fast han på intet sätt måste) att ge Caesar skattepengarna; i sin frihet väljer han att inte löna ont med ont, att inte väcka anstöt.¹⁰⁰ Resonemanget förstärker med att koppla detta exempel till den israeliska monarkin som Gud förvisso aldrig legitimerar men samtidigt inte heller kämpar emot eller försöker revolutionera. Eller menar att Gud i kärlek och tålmod väljer att inte bli arg på, angripa eller rasera den orättmätiga och Gudsförkastande Davidsarkyn utan istället använda den som en del i sin frälsningsplan. Således är det vanskligt för oss att döma ut eller upphöja arkys efter eget tycke, och lätt hänt att legitimera de som Gud förkastat eller stå emot de arkys som Gud i sin kärlek försöker hjälpa.¹⁰¹ För Eller innebär detta i fråga om skattebetalande att de som inte vägrar skattebetalande utan i sin gudagivna frihet och i kärlek inte gör motstånd mot statsarkyn utför en teologisk och anarkistisk handling. Den som väljer det andra alternativet, att vägra betala och på så vis förolämpa

⁹⁸ Eller 1987:190

⁹⁹ Eller 1987:191f

¹⁰⁰ Eller 1987:207

¹⁰¹ Eller 1987:208

och göra motstånd mot statsarkyn, gör sig skyldig till en politisk handling men visar också tilltro till arkysystemet snarare än Gud. Detta då man väljer att spela ut det man definierar som en god arky (att inte betala) mot den dåliga arkyn (staten) i förhoppningen om att denna handling ska bidra till något gott och göra positiv skillnad. Här känner vi igen tankegångarna från Ellers ovan redogjorda kritik mot pacifismen som förlitar sig på mänskligt handlande snarare än på Guds suveräna närvaro i historien. Det är helt enkelt inte människans sak att bedöma olika arkys och själv besluta vilka som bör stötas respektive stötts; den kristne är kallad att lyda Gud och handla i kärlek gentemot alla människor och institutioner, hur onda de än anses vara.

Civil olydnad som ett alternativ för kristna?

Eller lyfter så sina tankar kring skattebetalande till att gälla all form av civil olydnad, en praktik som han definierar "any deliberately illegal action (the breaking of a law) done in the service of the witness and protest the Christian feels called to make against a particular evil of the state or society."¹⁰² Det handlar således inte bara om att protestera *mot* något utan också att vittna *för* ett alternativ; att påvisa bristerna hos en arky, uppmana människor till omvändelse och visa vilken väg som är bättre. Problemen som Eller ser med de som använder civil olydnad för att övertyga andra om sin "sanning" och få dem att lämna destruktiva eller felaktiga vägar är att ett sådant förfarande snarare tenderar att utmynna i en förolämpning än en kärleksfull uppmaning. Civil olydnad kan också ses som ett påtvingande sätt att föra fram sin åsikt, och Eller finner inte något stöd i Bibeln för att de kristna har någon moralisk rätt att påtvinga människor något som *vi* råkar hålla för sant. Istället bör man gå mer försiktigt fram med sin åsikt och söka finna dialog med den eller de man anser är på väg åt fel håll.¹⁰³ För Eller är civil olydnad långt ifrån det bästa (om ens tänkbara) sättet för kristna att framföra sina åsikter eller värderingar till samhället, och han frågar sig varför man ens bör överväga det alternativet:

What is the aspect of illegality supposed to add to Christian witness and protest? Why is it assumed that one's witness and protest is truer and more Christianly faithful for including illegality? What is it about illegality that presumably makes the witness and protest more effective? The only answers I can find have to do with offense-causing.¹⁰⁴

Det finns alltså för Eller inga riktigt bra skäl för kristna att praktisera civil olydnad och den vägen söka finna positiv förändring för samhället, det enda en sådan praktik resulterar i är att väcka anstöt hos de som protesten riktar sig mot.¹⁰⁵ Med hänvisning till 1 Pet 2:20 menar han att det inte finns någon ära i att lida då man för en god sak praktiserat civil olydnad utan endast då man protesterat genom att framföra sanningen i kärlek. Förvisso är det svårt att göra sig hörd inför exempelvis en orättfärdig överhet om man går kärleksfullt och försiktigt fram, men Eller hänvisar här till sin egen kontext (som medborgare i USA) och menar att det är en del av demokratin: överheten som är demokratiskt framröstad har inte någon skyldighet att hörsamma de som motsätter sig deras beslut. Så även om en handling av civil olydnad kan ge uppmärksamhet och vända överhetens blickar mot de protesterandes ärende så är själva den lagbrytande handlingen i sig inte bärare av något särskilt

---

¹⁰² Eller 1987:210

¹⁰³ Eller 1987:213

¹⁰⁴ Eller 1987:214

¹⁰⁵ För att höra kristna röster som är mer positivt inställda till civil olydnad, se Spalde, Annika & Pelle Strindlund (2004). *I vänliga rebellers sällskap*. Lund: Arcus, samt Catholic Worker, <http://www.catholicworker.org/>

innehåll. Det är endast efter själva genomförandet som möjlighet ges att framföra sitt budskap: gärningen i sig är enkom till för att väcka uppmärksamhet. Och även om ett samtal kommer till stånd som ett resultat av aktionen har man förmodligen inte skapat de bästa förutsättningarna för dialog genom att bryta mot lagen eller förstört något för de man vill samtala med.¹⁰⁶ Slutligen är Eller noga med att poängtera att alla lagbrott inte är fel i sig, där Paulus vägran att sluta predika trots överhetens förbud utgör ett bra exempel på när det är helt accepterat att inte följa lagen. Detta då Paulus handlande till skillnad från civil olydnad inte hade som mål att öppet motsätta sig överheten och på så vis väcka deras intresse för en viss fråga. För Eller rör det sig om en teologisk handling och inte en politisk, då det handlar om att lyda Gud. Att bryta mot lagen blir så snarare en ofrivillig konsekvens än ett medel; ett resultat av troheten mot Gud. Vidare vill han också betona att han själv inte är i position att döma de kristna som praktiserar civil olydnad, samt att ovanstående resonemang är adresserat till de kristna som liksom han själv lever i ett fritt och demokratiskt samhälle där de öppet kan vittna och protestera utan att behöva bryta mot lagen.¹⁰⁷ Man kan alltså här skönja en viss tveksamhet hos Eller att alltid och i alla sammanhang förkasta civil olydnad som något en kristen inte bör befatta sig med.

Sammanfattning

Genomgående i samtliga av Ellers ovan redovisade resonemang är betoningen på att lita till Guds verk och inte till människors; att inse människans begränsningar när det gäller att praktisera godhet och därför låta det vara upp till Gud att döma världens arkys. En ständigt närvarande frestelse för de kristna är att själva sätta sig på Guds plats och avgöra vad som är gott och ont, att kategorisera arkys och sammanblanda sin teologiska kallelse med världens politiska behov, och således själva bli del i arkykampen. Eller skriver med hänvisning till ett citat av Karl Barth:

Has he not here spotted the most fundamental (and most impositional) power of arkydom, namely, the power of knowing oneself to be an elect representative of "the right," asserting my strength as that of ten, because I know my heart is pure? And what virtue is so utterly lacking in the arkys as "humility"?¹⁰⁸

Återkommande genom hela Ellers bok är just denna kritik av människans överdrivna tilltro till sina egna resurser och oförmåga att böja sig under Guds vilja, en tilltro till arkysystemen snarare än till Guds rike. Det finns också, som redogjorts för ovan, en genomgående skepsis mot att sammanblanda teologi och politik samt att försöka liera sig med överheten för att den vägen föra ut evangeliet i samhället. För Eller är ett sådant sätt att söka inflytande i samhället inte en framkomlig väg för den som vill vara trogen mot Jesus och Bibeln, då ett påtvingande går på tvärs med Guds kärleksfulla handlande.

---

¹⁰⁶ Eller 1987:217

¹⁰⁷ Eller 1987:219

¹⁰⁸ Eller 1987:120

Diskussion

Vad innebär Elluls och Ellers kristna anarkism?

De kristnas förhållande till den politiska makten

Den kanske viktigaste och mest tydliga konsekvensen för den som väljer att bejaka en kristen anarkism blir hos både Ellul och Eller ett annat sätt att se på, och förhålla sig till, den politiska makten. Återkommande betonas Guds suveränitet i kontrast till världens arkys (för att tala med Eller), som alla är del i ett faller system och således inte bör tillägnas någon tillit. Som vi sett ovan skiljer sig de båda åt i det att Ellul inte förespråkar en syntes av anarkism och kristen tro medan Eller genomgående vurmar för det han kallar kristen anarkism (som vi med bakgrundskapitlet i minne kan se skiljer sig markant från sekulär anarkism). Oavsett om man talar om en kristen anarkism eller en kristen tro som ligger nära anarkismen, är det något ottydligt om, och i så fall vilka, nya sätt att agera som en sådan hållning medför för den enskilde kristne; snarare är, som vi sett, exempelvis Eller kritisk mot civil olydnad. Istället rör det sig om en betoning på åtskillnaden mellan kyrka och stat, och kritik av de som söker göra anspråk på att en viss politisk hållning bör klassas som "kristen". Ytterligare en viktig poäng finns i det att det kristna livets förhållningssätt och bud endast rör de kristna, och kan således aldrig ses som något som bör åläggas samhället i stort. Jesu ord gäller endast de som frivilligt valt att följa honom, inga andra. Därav är det enligt Ellul och Eller olyckligt då man via partipolitisk aktivitet söker driva igenom kristna bud. Och i motsatt riktning tappar den kristna församlingen riktning om hon väljer att följa världens lagar och förordningar då de går på tvärs mot Bibelns budskap och Jesu lära; i de fallen måste den yttersta lojaliteten alltid finnas hos Gud. Politik och teologi bör särskiljas, och det finns hos båda författarna en tydlig skillnad mellan Guds rike och världens riken.

Ellul uttrycker aldrig explicit att han motsätter sig att kristna engagerar sig partipolitiskt, men med tanke på den hela tiden återkommande kritiken mot världslig makt och politik kan man ändå skönja en viss skepsis mot ett sådant förfarande. Hos Eller finner man en mer tydlig diskussion i frågan, där hans ständiga betoning av att skilja på teologi och politik i mina ögon får något märkliga konsekvenser.

Som jag nämnde ovan kan man i hans resonemang ana vissa likheter med en luthersk tvåregementslära, dels i den tydliga uppdelningen mellan teologi och politik, där kyrkan (det andliga regementet) sköter teologin och överheten (det världsliga regementet) sköter politiken och ordningen i samhället. Men också i detta att en kristen person kan agera olika utifrån vilken roll hon för tillfället står i; det är enligt detta sätt att resonera rimligt att handla olika i en given situation om personen i fråga är där som privatperson eller som utövare av sitt ämbete.

I förlängningen leder detta till att den kristne med gott samvete kan agera politiskt (och till och med bruka våld, om man inte följer Ellers fredsteologiska linje), bara denne gör det i rollen av politiker eller soldat och inte som kristen.¹⁰⁹ Ett sådant synsätt är i min mening problematiskt då det begränsar Jesu inflytande över den kristnes liv, om denne kan fransäga sig ansvaret som lärjunge med

---

¹⁰⁹ Notera att det finns flera olika sätt att tolka Luther i frågan om de två regementena, och professor Per Frostin hävdar i sin avhandling att Luther menade att den kristne inte bör lyda överheten då denna uppmanar till handlingar som bryter mot den naturliga lagen, specifikt mot något bud i dekalogen (däribland att inte döda). Se Frostin, Per (1994). *Luther's Two Kingdoms Doctrine*. Lund: Lund University Press, s 146

motiveringen att det råder andra förutsättningar i ämbetet. Vidare grundar sig detta resonemang på en uppdelning av den kristens liv i en "kristen" respektive en "sekulär" tillvaro, där olika förutsättningar gäller för vilka beslut och vilket handlande som förväntas av den kristne i fråga. Förvisso kan man förstå Ellers sätt att försöka lösa den problematik som många upplever i sitt yrke där de förväntas handla i enlighet med arbetsgivarens eller företagens policy, men frågan man ändå bör ställa sig är om alla yrken kan innehas av kristna? Här ämnar jag inte söka besvara den eller kategorisera vilka yrken som kan anses olämpliga och inte, men det bör ändå ligga i kyrkans intresse att ta upp den här problematiken till diskussion och försöka finna en bra väg framåt.¹¹⁰

Oavsett om Eller skulle hålla med i ovanstående skeptiska slutsats eller ej, ser han uttryckligen inte några problem med att en kristen (då hon är en medborgare som alla andra) engagerar sig politiskt (även om han som vi sett ovan rekommenderar en snabb punktinsats snarare än ett långsiktigt engagemang). Innebär då Elluls kritiska och Ellers något avvaktande inställning till politiskt engagemang att de uppmanar de kristna att inta en apolitisk hållning? Inte alls; det handlar snarare om en annan sorts politik, som inte är bunden vid partifärger och inte söker maktpositioner i samhället. En kyrka som följer Jesu bud och lever efter Guds rikes principer blir en politisk enhet i samhället, men med ett mål att tjäna människor istället för att försöka styra över dem.

Icke-våldets nödvändighet

Gemensamt för de båda, och en tydlig grundton i deras tal om kristen anarkism, är en strikt icke-våldslig hållning. Här hänvisas till hur Jesus vid flera tillfällen i både praktik och undervisning förkastade all våldsutövning och påbjöd sina lärjungar att göra detsamma. De hävdar också båda att användningen av våld blir kontraproduktivt i det att man då, med Ellers ord, ger sig in i striden med arkys på deras egna villkor. Den kyrka som talar om befrielse från makterna och ondskan kan inte själv begagna sig av våld, eftersom man då i motsats till Bibelns uppmaningar försöker besegra det onda med något ont. I motsats till exempelvis Tolstoj tar varken Eller eller Ellul upp problematiken med att rösta i politiska val, och den vägen ta aktiv del i överhetens (delvis) våldsliga aktiviteter. Vad detta beror på framkommer inte i deras böcker, och en sådan diskussion kan jag tycka saknas eftersom deras ärende är att framställa en kristen anarkistisk syn på tillvaron.¹¹¹

Bibelbruk

Då Ellul och Eller presenterar sina argument och tankegångar om kristen anarkism lägger de båda en stor betoning på Bibelordet, vilket gör det relevant att närmare diskutera hur deras bibelbruk ser ut.¹¹² Ellul inleder, som vi sett, sin läsning av Bibeln med att konstaterat att det förvisso finns texter som talar positivt om den världsliga överheten och legitimerar dess existens, men i sina resonemang utesluter han dessa helt (se exemplet med Predikaren ovan). Eller ägnar inte heller särskilt mycket energi åt att redogöra för Bibelord som kontrasterar hans egna slutsatser, och kommenterar inte heller detta tillvägagångssätt överhuvudtaget. Det är fullt förståeligt att de båda författarna agerar

---

¹¹⁰ Möjliga riktlinjer för yrkesval kan man finna i Matt 5-7, där Jesu undervisning verkar utesluta arbeten/ämbeten där den anställde förväntas ljuga, döda, hata, döma, svära eder eller begå äktenskapsbrott, för att nämna några exempel.

¹¹¹ För röster från olika kristna läger angående röstningsfrågan, se Lewis, Ted (red.) (2008). *Electing Not To Vote*. Atlanta: Cascade Books

¹¹² Detta är en intressant skillnad gentemot sekulär-anarkismen som helt saknar fastställd kanon och enande dokument.

på detta sätt, eftersom deras intention är att presentera och söka legitimera en kristen anarkistisk hållning. Dock kan man sakna en mer nyanserad diskussion där även motsägande texter får rymmas.

Är kristen anarkism relevant för kyrkan?

För egen del finner jag i Ellul och Ellers studier av Bibeln och argumentationer goda skäl för att ta en kristen anarkism på allvar, och som ett fullt möjligt sätt för kyrkan att förhålla sig till politik och överhet. Kyrkans kallelse att vara ett salt och ett ljus i världen omöjliggör samarbete med, och inflytande av, den för tillfället rådande överheten. Den politiska strävan efter makt och möjlighet att uppifrån förändra samhället rimmar illa med Jesu liknelser om Guds rike som ett senapsfrö, som växer nedifrån. Kyrkans uppgift att vara kyrka är också hennes politiska handling; en gemenskap som konsekvent lyder under Jesus kommer alltid att på något sätt kontrastera det samhälle i vilket den befinner sig. Eller som teologerna Stanley Hauerwas och William H. Willimon uttrycker det: "[t]he call to be part of the gospel is a joyful call to be adapted by an alien people, to join a countercultural phenomenon, a new polis called church."¹¹³ Kyrkan är kallad att leva i världen men inte av den, att visa på vem Gud är och leva efter Guds rikes principer oavsett hur den omgivande politiska situationen ser ut, att vara en motkultur.

Vidare anser jag den återkommande betoningen på icke-våld ge ytterligare stöd för en kristen anarkism, i det att man aktivt avslöjar och tar avstånd från förtryckande och våldsliga system. I det sammanhanget blir partipolitiskt engagemang och deltagande i överheten tämligen olämpliga aktiviteter för den som valt att följa Jesus. Detta då man sätter sig i en bestämmande position över andra, och då man ger sig in ett politiskt maktspel blir man samtidigt delaktig i statens våldsutövande. Dock bör nämnas att jag inte ser det som omöjligt att Gud *kan* använda kristna inom den politiska makten, för som vi sett ovan är det Gud som har den yttersta makten även över den politiska sfären och använder människor efter sin vilja.

Som jag nämnde i inledningen ser de flesta kristna i Sverige inte partipolitisk aktivism som något problem för Jesu lärjungar, och väldigt få kritiserar att kristna röstar i demokratiska val. Många anser att deras röst (både vart fjärde år och som aktiv inom ett parti) utgör en viktig del i deras sociala engagemang, en del i det kristna ansvaret för nästan. Vidare finns inte statskyrkan kvar rent officiellt, men de politiska partiernas inflytande över stora delar av Svenska kyrkan kvarstår alltjämt. I det sammanhanget tror jag att kristen anarkism har ett viktigt perspektiv som bör lyftas fram. Med full respekt för de kristna som är politiskt aktiva borde man ändå kunna föra fram alternativen och få upp diskussionen i ljuset, och på nytt reflektera över kyrkans roll kontra politik och överhet. Särskilt intressant är lydnadsfrågan: när är det rätt att motivera brott mot lagen med hänvisning till Guds bud? Det finns också en poäng i att fundera över om inte kyrkan ibland felaktigt använder syndbegreppet om brott mot överhetens lagar; är det exempelvis en synd att gå mot rött ljus eller förhindra polisen att gripa en gömd flykting (brott mot rikets lagar), med utgångspunkt i ovanstående tolkningar av Rom 13? Om man alltför starkt kopplar synd med brott mot lagbalken hamnar man snart i problem. Dels på grund av att Jesu ord och det svenska lagsystemet inte alltid sammanfaller, dels i det att vad som är synd definieras om varje gång lagen ändras. Denna diskussion kan avfärdas som befängd eller irrelevant, men jag tror det är en viktig fråga att lyfta fram i församlingen. Inte

---

¹¹³ Hauerwas & Willimon 1989:30

minst då det rör sig om civil olydnad, som i vissa fall är enda alternativet för den som vill följa Jesus (jfr Ellers exempel med Paulus ovan).

Slutsats

I studiet av kristen anarkism har jag som redan nämnt funnit mycket relevanta idéer och förhållningssätt hos både Jacques Ellul och Vernard Eller. Jag anser att den kristna anarkismen behöver lyftas fram och ta plats i varje samtal som förs inom den kristna församlingen angående våld, makt och politik. Avslutningsvis vill jag citera Leo Tolstoj:

According to the doctrine of Christ, the good are those who submit and are long-suffering, who do not resist evil by violence, who forgive injuries and love their enemies; the wicked are the vainglorious, who tyrannize, who are arrogant and violent with others. Therefore, if we are guided by the doctrine of Christ, we shall have no difficulty in deciding where to seek the good and the wicked among rulers and subjects. It is even absurd to speak of Christians as sovereigns or rulers.¹¹⁴

Alltså: med Jesu återkommande betoning på tjänandet och upphöjandet av de svaga respektive varningen för de högmodiga, mäktiga och rika kan man med Tolstojs logik dra den slutsatsen att kristna inte bör ha del av den politiska överheten.

---

¹¹⁴ Tolstoy 2009:215

Bibliografi

I uppsatsen

Tryckta källor

Ambjörnsson, Ronny (1989). "Anarkism", i *Nationalencyklopedin, band 1*. Höganäs: Bra Böcker

Eller, Vernard (1987). *Christian Anarchy*. Grand Rapids: Eerdmans

Ellul, Jacques (1991). *Anarchy and Christianity*. Grand Rapids: Eerdmans

Guérin, Daniel (1978). *Anarkismen*. Stockholm: Federativ

Hauerwas, Stanley & William H. Willimon (1989). *Resident Aliens*. Nashville: Abingdon Press

Jennings, Jeremy (1999). "Anarchism", i Eatwell, Roger & Anthony Wright (red.), *Contemporary Political Ideologies*, s 131-149. London: Pinter

Spjuth, Roland (1995). *Creation, Contingency and Divine Presence*. Lund: Lund University Press

Tolstoy, Leo (2009). *The Kingdom of God Is Within You*. Guildford: White Crow

Woodcock, George (1993). *Anarkismen*. Stockholm: Prisma

Webbplatser

Bibel 2000. <http://www.bibeln.se/> 22/4 2010

Dagen. <http://www.dagen.se/special/val2010/4/5> 2010

För vidare läsning

Tryckta källor

Bartley, Jonathan (2006). *Faith and Politics After Christendom : The Church as a Movement for Anarchy*. Milton Keynes: Authentic Media

Boyd, Gregory A. (2006). *The Myth of a Christian Nation*. Grand Rapids: Zondervan

Claiborne, Shane & Chris Haw (2008). *Jesus for President*. Grand Rapids: Zondervan

Lewis, Ted (red.) (2008). *Electing Not To Vote*. Atlanta: Cascade Books

Spalde, Annika & Pelle Strindlund (2004). *I vänliga rebellers sällskap*. Lund: Arcus

Yoder, John Howard (1994). *The Politics of Jesus*. Grand Rapids: Eerdmans

Webbplatser

An Anarchist FAQ, <http://www.infoshop.org/page/AnarchistFAQSectionA3#seca37> 23/3 2010

Jesus Radicals, <http://www.jesusradicals.com> 4/5 2010

Kristen Underjord, <http://kristenunderjord.wordpress.com> 4/5 2010

Antal ord: 15 031